

PUISET PYHIMYKSET

Suomen keskiaikaiset puuveistokset ovat kansallisaarteemme. Veistoksia on säilynyt Suomessa poikkeuksellisen paljon.

Teksti RIITTA VAURAS | *Kuvat* VESA-MATTI VÄÄRÄ

Karjalohjan kirkon lehtipuusta veistetty Kärsivä Job on valmistettu ilmeisesti Suomessa noin vuonna 1500. Suomen kansallismuseo.

Kun astuu keskiaikaiseen kirkkoon, silmään saattaa osua vaatimaton, puinen patsas. Se on aikaan kuulunut johonkin suurempaan kokonaisuuteen, tai ainakin veistoksen suojana on ollut kaappi. Siinä se on hehkunut kulta- ja väriloistossaan. Jalokivet ovat saattaneet kimaltaa kruunussa, jota ei enää ole. Pyhimysveistosten alennustila alkoi, kun **Kustaa Vaasa** erotti kirkon paavin alaisuudesta vuonna 1527. Reformaation nimissä kruunu ryöväsi kirkon arvoesineistön, ja pyhimyspatsaat vietiin vintteihin ja kellareihin. ”Ruotsissa käytettiin vielä 1600-luvulla morsiuskruunuina pyhimysten kultakruunuja, jotka oli piilotettu ahneelta kuninkaalta”, kertoo Turun museokeskuksen tutkija **Bengt Selin**.

Uutta uskoa ei omaksuttu oitis. Kansaa vaali vielä pitkään pyhimysveistoksia, jotka antoivat lohtua ja turvaa, välittivät rukouksia Jumalalle ja tekivät ihmeitäkin. Keskiajan ihmisen mielestä korea veistos ei ollut esine vaan pyhimyksen ruumiillisen läsnäolon paikka. ▶

Pyhän Yrjön hevonen, Nousiaisten kirkko. Suomi/Ruotsi, n. 1500, lehtipuu. Suomen kansallismuseo.

Yksityiskohta Perniön kirkon Pietä-veistoksesta. 1430-luku, lehmus ja mänty.

Perniön kirkon Pietä kuuluu Suomen kansallismuseon kokoelmaan. Pohjois-Puola, 1430-luku, lehmus ja mänty.

Tutkija Katri Vuola katselee Kärsivä Job -patsasta. Se on Karjalohjan kirkosta ja veistetty noin vuonna 1500.

Pyhä Lauri, Pälkäneen kirkko, n. 1500, materiaali lehmus. Suomen kansallismuseo.

Kärsivä Job -veistos kuuluu Suomen kansallismuseon kokoelmaan.

Pyhä Tapani, Raision kirkko. Suomi, 1500-luvun alku, materiaali koivu tai leppä. Suomen kansallismuseo.

Missä esillä?

Kansallismuseossa Helsingissä on pyhimysveistoksia ja alttarikaappeja yhteensä 200. Kokoelma on kansainvälisesti merkittävä. Parhaillaan Kansallismuseo siirtää tätä esineistöä finna.fi-verkkopalveluun. Siellä niitä voi tarkastella monesta suunnasta.

Turun seudulla, Turun linnassa ja keskiaikaisissa kirkoissa, on paljon pyhimysveistoksia. Linnan vanhin pyhimys on viikinkikuningas Pyhä Olavi 1200-luvun lopulta. Linnaan ryhdyttiin kokoamaan veistoksia lähialueilta ja Ahvenanmaalta 1800-luvun lopulla, samaan aikaan kun Kansallismuseo aloitti keruutyönsä.

Hämeen linnassa Hämeenlinnassa on 17.12.2017 asti esillä Pyhät ja pakanat -näyttely, jossa on esillä kymmeniä keskiaikaisia puuveistoksia ja muun muassa vastikään konservoitu, loisteliias Someron alttarikaappi. Näyttelyssä on myös **Maija Helasvuon**, **Mia Hamarin** ja **Tapani Kokon** veistoksia.

Hellyyttä ja hiljaista tuskaa

Puusta on veistetty ihmispatsaita kauan ennen kristinuskoa. Kansallismuseon Pohjankurun ukonpää on arviolta 4 000–5 000 vuotta vanha. Muinaisesineisiin liitetty maagiikka on saattanut siirtyä täällä Pohjolassa luontevasti pyhimyskulttiin.

Älä tee itsellesi patsasta, sanotaan toisessa Mooseksen kirjassa. Tätä käskyä noudattaen pyhimyspatsaita turmeltiin ja hävitettiin uskonpuhdistuksen nimissä. Veistoksia murskanneet väkijoukot huusivat: ”Katsokaa, se on vain puuta!”

Suomessa uskonpuhdistus eteni verkkaisesti, eikä katolista esineistöä tarkoituksellisesti hävitetty ja häpäisty. Ajan tavvan mukaan joitakin patsaita on saatettu rangaista esimerkiksi viiltämällä nenä pois. Muun muassa Rauman kirkon Pyhää Annaa, Madonnaa ja Jeesus-lasta kuvaavan veistoksen hahmot ovat nenättömiä.

Suomessa on säilynyt katolisen ajan veistoksia poikkeuksellisen paljon, yli 800. Ne

välittävät katsojalle syviä tunteita. Usein niistä välittyy harras, melankolinen tunnelma. Patsaiden kasvoista voi lukea niin rauhaa ja hellyyttä kuin hiljaista tuskaa ja epätoivoa. Pyhimyskuvia voikin tarkastella kuvina meistä ihmisistä.

Suomessa tuotantoa jo 1300-luvulla
Kuka veisti Korppoon kirkon madonnan? Entä Vanajan kirkon Taivaan kuninkaan? Veistokset ovat 1200-luvulta ja tuontitavaraa, eikä kirjallisia lähteitä ole.

Pyhiä veistoksia valmistettiin Keski-Euroopassa katedraalien ja luostareiden työhuoneissa ja myöhemmin käsityöläiskilloissa muun muassa Gdanskissa ja Lyypekkissä. Joka kirkossa tuli olla ainakin krusifiksi, Neitsyt Maria sekä kirkon oma suojeluspyhimys.

Ruotsissa ja Norjassa oli paikallisia pyhimysverstaita jo 1100-luvulla. Suomeen tuotiin veistoksia muun muassa Gotlannista ja Uplannista, jonka tuotantoa jäljitteli niin kutsuttu Kaarinan mestari.

Keskiaikaisista patsaista väitöstyötään valmisteleva taidehistorioitsija **Katri Vuola** arvioi, että Suomessa on ollut omaa tuotantoa jo 1300-luvun alkupuolella.

”Mallit olivat tuontitavaraa, ja täällä saattoi olla muualta tulleita taitajia.”

Vuolan mukaan 1400-luvun lopulla ja 1500-luvun alussa Suomen omat työhuoneet tuottivat jo pääosan pyhimyspatsaista.

Tunnistaa tyylipiirteistä

Suomessa tehtyjä pyhimysveistoksia on luokiteltu tyylipiirteiden mukaan. Puhutaan muun muassa Kaarinan, Korppoon, Liedon ja Sääksmäen mestareista.

Kaarinan mestarin työn tunnistaa muun muassa laakean kuperista silmistä ja pienestä leuasta, kun taas Korppoon mestarin veistoksissa nenä on kapea ja suupielet aina alaspäin.

”Kyse ei ole yksittäisistä veistäjätaitureista”, kertoo Vuola. ”Sanalla mestari tarkoitetaan nykyisin työhuonetta, pyhimysverstasta, joka on toiminut tietyllä seudulla ja jolla oli omanlaisensa veistostyyli.”

Turun linnassa on kolme pientä, karkeatekoista apostolipatsasta, joiden tekijäksi on nimetty Liedon mestari. Ukoilla on nokkamainen suu. ”Patsaista on turha etsiä signeerauksia, veistäjät ovat anonymymejä”, tähdentää myös tutkija Bengt Selin.

Apostoleista yksi on lehmusta ja kaksi tammea. Tammea ovat myös kolme lähes luonnollisen kokoista pyhimystä, jotka on siirretty linnaan Sundin kirkosta. Dendrokronologiset tutkimukset ovat paljastaneet, että veistosten puut ovat kasvaneet Pohjois-Saksassa ja ne on kaadettu eri vuosisadoilla: Madonnan 1260-luvulla, Johanneksen ja Pietarin 1380-luvulla.

Lehtipuu – pyhä puu

Korppoon kirkon madonna, Kansallismuseon aarre, on Suomen vanhin keskiaikainen veistos. Madonna on saksanpähkinäpuuta ja sen alusta punapyökkiä. Se on tehty todennäköisesti Kölnissä, kun taas Hämeen linnan krusifiksi, Vanajan kirkon kruunupää Kristus lienee tanskalaista tekoa. Se on tehty tammesta, mutta käsi on haapaa.

Lyypekkissä ennen vuotta 1425 kirjoite-
tuissa ohjeissa sanotaan, että kirkollisissa veistoksissa tulee käyttää ainoastaan tammea. Hampurissa sallittiin myös päärynäpuun ja saksanpähkinäpuun käyttö ja Rostockissa myös isolehtilehmus. Tammi on veistosten yleisin raaka-aine.

Puulajien tunnistaminen on vaikeaa. Veistoksen pinta on usein hyvin kulunut, ja sitä on maalattu ja käsitelty monin tavoin. 1800-luvulla katolisen kirkon pyhimyksistä tehtiin luterilaisen kirkon koriste-esineitä, ja ne saatettiin maalata valkoisiksi muistuttamaan marmoripatsaita. Näin turmeltui muun muassa Sauvon kirkon madonna, joka sekin on 1200-luvulta.

Aikaisemmin monia veistoksia, jotka tulkittiin Suomessa tehdyiksi, pidettiin koivuisina. Koivu vahvisti sen, että ne olivat kotimaista alkuperää.

”Uudet mikroskooppitutkimukset ovat paljastaneet, että nämä pyhimykset ovat usein helpommin työstettävää puuta, joko metsälehmusta tai leppää”, kertoo Vuola. ➤

JUURET

Neitsyt Maria ja lapsi,
Korsnäs-kirkko, Pohjois-
Ruotsi, 1475–1500, leppä.
Suomen kansallismuseo.

Pietä, Perniön kirkko,
Pohjois-Puola, 1430-luku,
lehmus ja mänty. Suomen
kansallismuseo.

Prinsessa Cleolinda,
Päikkälä-kirkko, noin
1500, leppä. Suomen
kansallismuseo.

Pyhät ja pakanat -näyttely
Hämeen linnassa. Edessä
Pietä, keskellä Pyhä Tapani ja
takana Kärsivä Job.

Keskiajan veistäjät käyttivät myös vaah-
teraa, saarnea ja raitaa. Ristinpuu tai pyhi-
mystuinten koristetornit saatettiin veistää
männystä. Pohjois-Ruotsissa ja Norjassa
havupuun käyttö on ollut yleisempää. Kun
pyhä patsas koristeltiin, ”jalokivet” saatet-
tiin muotoilla pihkasta.

Laadukasta puuta

Pariisissa 1270-luvulla kirjoitettu ohje neu-
voo, että pyhimysveistos on tehtävä yhdestä
puusta. Vain kruunun ja kämmenet saa
veistää erikseen. Usein nuo osat ovat muuta
puuta kuin varsinainen veistos, ja usein ne
ovat kadonneet.

Puuta kuivattiin vuosia, ennen kuin sitä
ryhdyttiin työstämään. Näin varmistettiin,
ettei veistokseen tule halkeamia. Veistos
voitiin vuolla puoliksi halkaistusta puusta,
jonka takaosa poistettiin. Sitähän ei näky-
nyt, kun patsas oli kaapissaan.

Kokonaisesta puusta tehty veistokset voi-
tiin kovertaa ontoiksi. Se hillitsi puun halkei-
lua, ja samalla patsaan paino keveni. Siitä oli
apua, kun patsaita kannettiin kulkueissa.

Pyhimyksen sisässä saattoi säilyttää eh-
toollisempaa, rukouslappusia ja pyhäinjään-
nöksiä.

Veistäjien työkalukopan varusteita olivat
höylän lisäksi muun muassa telso eli kou-
rukirves ja kourutaltta. Varsinkin tammen
työstäminen vaati erityistaitoja. Veistoksia
saatettiin tehdä sarjatyönä, jolloin yksi tai-
taja teki aina tietyn työvaiheen.

Katri Vuola kertoo, että puuaihio opittiin
kiinnittämään vaakatasossa penkkiin, jota
sitten käännettiin 90 astetta kerrallaan. Tä-
män työn jälki näkyy veistoksissa. Myöhem-
min aihiota osattiin pyörittää tasaisemmin.

”Pyhimyspatsaan päässä voi nähdä puu-
tapin. Se on helpottanut veistämistä ja maa-
laamista. Myös puun ytimeen porattu reikä
vähensi halkeamisvaaraa.”

Maalari herättää eloon

Meidän päiviimme asti säilyneet keskiaikai-
set veistokset ovat useimmiten puunvärisiä.
Tutkija Bengt Selin selittää, että 1800-lu-
vulla veistoksista pestiin värit pois, koska
haluttiin tuoda esille taidokas veistosjälki.

Omana aikanaan pyhimykset ovat ol-
leet hyvin elävän näköisiä ja loisteliaita.
Ne edustivat taivaallista hoviväkeä.

”Maalari herätti patsaan eloon tai-
dokkailla iho- ja vaatemaaleilla”, kuvaa
Selin.

Maalarin työ oli huomattavasti arvos-
tetumpaa ja paremmin palkattua kuin
veistäjän. Veistoksissa käytettiin kultaa
ja muita kimaltavia metalleja sekä heh-
kuvia, harvinaisia värejä, joiden sekoitta-
minen edellytti maalariilta erikoistaitoja.

Värit olivat keskiajalla arvokkaita,
jotkin kultaakin kalliimpia. Pyhyyttä il-
mentävää ultramariinia käytettiin muun
muassa madonnan viitassa. Sitä saatiin
lapis lazulista, kivistä, jota tuotiin Eu-
rooppaan Afganistanista saakka. ●

KIRJALLISUUTTA

Pyhät ja pakanat – ihmisyyden kuvia
(Kansallismuseo 2017)

Pohjoinen reformaatio
(Turku centre of Medieval and Early Modern Studies
& Turun historiallinen yhdistys 2017)

Risti ja lounatuuli – Rauman kirkon historia
keskiajalta vuoteen 1640 (SKS 2017)